

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340:374.3(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/39221380>

Горінов П. В.,

*кандидат юридичних наук,
заслужений працівник соціальної сфери України,
в.о. директора Навчально-наукового інституту права,
доцент кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*

ПРАВОВА ОСВІТА В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

LEGAL EDUCATION IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Стаття є дослідженням правової освіти в умовах дії воєнного стану в Україні. Було з'ясовано, що на сьогоднішній день, під правовою освітою розуміється система, яка функціонує в рамках освітнього процесу, поєднуючи при цьому виховні й навчальні дії, спрямовані на формування правової свідомості та культури, правових цінностей особистості, поваги до права, а також позитивного досвіду діяльності в соціально-правовій сфері. Визначено, що правова освіта є обов'язковим елементом навчально-виховного процесу в усіх дошкільних, виховних, середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних, закладах вищої освіти та підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів. Стратегічною метою розвитку правової освіти в нашій країні є формування громадянського суспільства та побудова нової демократичної, правової, соціальної держави. Виховання громадянина своєї країни – важливе завдання, яке ставлять перед собою держава й суспільство. Правовий освітній простір, в якому протікають процеси правової соціалізації, став необхідним компонентом сучасного світового інформаційного простору, що формується на базі новітніх технологій, і надає значну дію на індивідуальну і суспільну правосвідомість. Правова освіта стає пріоритетом національної стратегії освіти і виховання. Головна місія відводиться школі, у якій наявні необхідні засоби і методична база для втілення в життя відповідних програм. Варто зазначити, що правова освіта не є роботою одного року, а цілою системою, яка розрахована на кілька років для широкого кола учнів і дає результат у повсякденній роботі школи та позашкільній її діяльності.

У сучасних умовах саме правова освіта може стати найважливішим чинником розвитку особистості, становлення громадянського суспільства та демократичної правової держави в сучасній Україні, громадяни якої зможуть жити в соціальній та правовій злагоді між собою та з державою. Реалізація якісної правоосвітньої політики потребує створення збалансованого законодавства України про правову та юридичну освіту. Усе це потребує концептуалізації правоосвітньої політики держави.

Ключові слова: *правове виховання, юридичні клініки, культура населення, освітня політика, збройна агресія.*

The article is a study of legal education in the conditions of martial law in Ukraine. It was found out that today, legal education is understood as a system that functions within the framework of the educational process, while combining educational and teaching activities aimed at the formation of legal consciousness and culture, legal values of the individual, respect for the law, as well as positive experience of activity in the social and legal sphere. It was determined that legal education is a mandatory element of the educational process in all preschools, secondary schools, vocational schools, higher educational institutions, institutions for advanced training and retraining of personnel. The strategic goal of the development of legal education in our country is the formation of civil society and the construction of a new democratic, legal, and social state. Education of a citizen of the country is an important task that both the state and society set before themselves. The legal educational space, in which processes of legal socialization take place, has become a necessary component of the modern world information space, which is formed on the basis of the latest technologies, and has a significant effect on individual and public legal awareness. Legal education becomes a priority of the national strategy of education and learning. The main mission is given to the school, which has the necessary means and methodical base for the implementation of the relevant programs. It is worth noting that legal education is not the work of one year, but a whole system that is designed for several years for a wide range of students and gives results in the daily work of the school and its extracurricular activities.

In today's conditions, the legal education itself can become the most important factor in personality development, the formation of civil society and a democratic legal state in modern Ukraine, whose citizens will be able to live in social and legal harmony both with each other and with the state. The implementation of a high-quality legal education policy requires the creation of balanced legislation of Ukraine on legal education. All this requires the conceptualization of the legal education policy of the state.

Key words: *legal education, legal clinics, population culture, educational policy, armed aggression.*

24 лютого 2022 року збройна агресія російської федерації проти України поклала початок мужній боротьбі українського народу проти російських загарбників. У цих умовах Українська держава підтвердила свій цивілізаційний вибір як суверенна, незалежна, демократична європейська держава, орієнтована на загальнолюдські та європейські цінності та готова їх захищати. З моменту повномасштабного вторгнення і до сьогодні українська держава і народ перебувають у надзвичайно складних умовах. У низці регіонів України виникла гостра гуманітарна криза, значна кількість військових злочинів, поширене порушення основних прав людини. З перших днів війна торкнулася всіх галузей, і освіта не стала винятком. Тому питання вивчення освіти в умовах воєнного стану набуває актуальності.

Вступ України на шлях інноваційного розвитку економіки зумовив модернізацію всіх галузей, в тому числі й освітньої сфери. Навчальні заклади, які впроваджують у свою діяльність інноваційні розробки, активно використовують досягнення науки, є рушійною силою сприяння інноваційному розвитку та необхідним суттєвим перетворенням у системі освіти.

Особливої актуальності інновації набули з початком повномасштабної війни, яку розв'язала російська федерація на території України, коли життєво необхідно було приймати швидкі, нестандартні, по суті інноваційні рішення. З перших днів війна торкнулася всіх галузей, і освіта не стала винятком. 24 лютого 2022 року на території України було введено воєнний стан [14].

Функціонування системи освіти в умовах воєнного стану характеризується тим, що здійснюється інтенсивний пошук нових підходів до навчання, інноваційних форм організації освітнього процесу, ефективних педагогічних та інформаційних технологій. Саме тому важливість підтримки активного впровадження інновацій в освітню галузь в умовах воєнного стану стала одним із ключових напрямів робо-

ти МОН України та його структурних підрозділів [9]. В реаліях сучасного світу, правова освіта стає одним із найважливіших факторів, що забезпечує соціальну стабільність, економічний розвиток, розвиток інститутів громадянського суспільства.

В Указі президента України «Про Національну програму правової освіти населення» зазначається, що становлення України як демократичної, правової держави, формування засад громадянського суспільства зумовлюють необхідність того, щоб підвищувати рівень правової культури населення країни [17]. Питання подальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян в отриманні знань про право потребують вирішення на державному рівні. Це можна забезпечити, насамперед, шляхом підвищення правової освіти населення [3].

В умовах становлення України як демократичної держави, правова освіта стає все більш актуальною, так як, її систему складають виховні і навчальні дії, що спрямовуються на те, щоб формувати у фахівців повагу до права, сучасних правових цінностей, правової культури, що, в свою чергу, сприяє становленню в особистості правової компетентності [1].

Сучасна українська правова освіта є продуктом тривалого й неоднозначного процесу розвитку. Її формування в суспільстві не відбувалось і не може відбуватись стихійно, а може бути результатом активної діяльності суспільства та всіх його громадян [21, с. 11]. Правова освіта виступає та є своєрідним фундаментом нового суспільства в Україні, оскільки громадяни – це єдиний чинник, який здатний утворювати державу та правопорядок, приводячи в дію Конституцію України і закони. Виходячи з аналізу змісту правової освіти, можемо стверджувати, що правова підготовка не вичерпується формальними юридичними знаннями та вмінням працювати із правовою інформацією.

Правова освіта в сучасних умовах орієнтована на те, щоб формувати гуманітарний сві-

тогляд, сприяти становленню гуманістично зорієнтованої особистості, у якій є чітка громадянська позиція, яка є законослухняною, поважає права й свободу інших людей, крім того, уміє їх відстоювати, володіє юридичними знаннями, які може ефективно використовувати в повсякденному житті. Завдяки правовій підготовці формуються:

- переконання в значущості особистих обов'язків, особистої відповідальності за прийняті рішення й власні вчинки;
- відбувається розвиток стереотипів правомирної поведінки;
- засвоюються принципи і особливості правовідносин у суспільстві.

Правова освіта в Україні як процес формування знань, умінь і навичок про права, свободи та обов'язки людини не є окремою галуззю освітньої сфери, тому її становлення та розвиток сучасним дослідникам дуже важко простежити. Правова освіта є структурним компонентом освіти в Україні.

Право громадян України на отримання необхідного обсягу правових знань забезпечується завдяки мережі загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів незалежно від форм власності, здійсненням правового інформування населення через ЗМІ та культурно-освітні установи [13].

Варто зазначити, що правове виховання є обов'язковим елементом навчально-виховного процесу в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних училищах, вищих навчальних закладах, закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. Тому значна увага дослідників зосереджена до різних аспектів розвитку правової освіти як викладання правових дисциплін у навчальних закладах [5, с. 209].

Правова освіта спрямовується на те, щоб:

- підвищувати рівень правової підготовки населення, зокрема учнівську і студентську молодь, громадян, що працюють на державній службі, обрані народними депутатами України, депутатами місцевих рад, викладачів правових дисциплін та журналістів, які здійснюють висвітлення правової тематики;
- створювати належні умови, завдяки яким громадяни зможуть набувати знання про власні права, свободи і обов'язки;

- здійснювати всебічне і широке інформування населення стосовно правової політики держави та законодавства;

- забезпечувати вільний доступ громадян до джерел правової інформації;

- вдосконалювати системи правової освіти населення, зберігати та розвивати вітчизняні традиції у визначеній сфері [10].

Форми правової освіти українських громадян відображаються у правовому інформуванні засобами масової інформації, через мережу Інтернет, шляхом впливу юридичної практики, юридичних консультацій, правовому вихованні. Досить важливим є правове інформування засобами масової інформації, до основних переваг якого відноситься оперативність подання інформації, максимальна кількість охопленого населення, щоденність впливу і доступність правової інформації [7].

Основними результатами сучасної правової освіти є правова компетентність, правова свідомість і правова культура. Правова компетентність розглядається як система правових знань, переконань, навичок, досвіду, які дозволяють особистості орієнтуватись у правовому полі, юридично грамотно знаходити в ньому вирішення завдань, що виникають, а також впливати на наявну в суспільстві юридично-правову та законодавчу системи, стимулювати дію механізму соціального захисту особистості [8].

Здійснення правової освіти відбувається шляхом застосування сучасних інформаційних технологій, зокрема елементів дистанційного навчання, і забезпечується завдяки:

- органічному поєднанню правової освіти і загальносередньої та професійної освіти, культури, політичної, економічної, моральної, естетичної та іншої форми виховання;
- відкритості і доступності інформації про державу і право, про процеси у правовій сфері;
- систематичності і безперервності поширення й набуття знань стосовно держави і права;
- участі юристів та їх об'єднань у поширенні правових знань;
- організаційним та методичним заходами міністерств та відомств, місцевих органів державного управління і самоврядування, закладів освіти та наукових установ, підприємств і організацій [7].

Юридична освіта є системою професійних знань про державу і право, набутих у процесі підготовки та перепідготовки юридичних кадрів [21, с. 473]. Водночас питання специфіки професійної юридичної освіти не обмежується лише професійною юридичною практикою, як вважає С. О. Погрібний, що це «питання становлення та формування правової держави в цілому» [11, с. 142].

Система багаторівневої правової освіти базується на єдиній державній політиці, спрямованій на те, щоб забезпечувати динамічний розвиток сучасної освіти у безпосередньому поєднанні з розвитком правової науки. Ефективне впровадження такої системи має забезпечуватися поетапно на кожному ступені навчання з урахуванням логіки та особливостей вікового розвитку, практичної значущості тієї чи іншої галузі правових знань у професійній підготовці, можливості отримання відповідного соціально-правового досвіду, побудованого на матеріалі загального змісту правничих дисциплін [6].

Тому завданням правоосвітньої політики є виховання правоповаги у громадян завдяки формуванню високого рівня правової культури та правової свідомості з метою забезпечення сталого розвитку громадянського суспільства та правової держави.

Загальна правова освіта забезпечує дозовані правові знання на кожному освітньому рівні, які з часом червоною ниткою вплітаються у професійні галузеві знання, що сприяє більш повній реалізації суб'єктивних прав, свідомому та належному виконанню юридичних обов'язків, компетентному виконанню службових повноважень, а також у загальному зміцненню законності та забезпечення правопорядку в державі [19].

Незважаючи на те, що названі вище форми і методи правовиховної роботи позитивно впливають на формування правової свідомості і правової поведінки, спостерігається зростання правопорушень серед дітей і молоді. Це свідчить, що соціальним педагогам, вчителям, волонтерам, усім суб'єктам соціально – педагогічної діяльності слід постійно оновлювати арсенал методів, впливів, засобів роботи щодо правового виховання дітей та молоді.

В умовах воєнної агресії одним із завдань правової освіти є формування в громадян переконаності в цінності цивілізаційних цінностей, усвідомлення важливості реальної незалежності, розбудови держави на демократичних засадах. З огляду на це, актуальним є завершення адаптування системи національної правової освіти до стандартів єдиного європейського освітнього простору, широке впровадження практики підготовки фахівців спільно з європейськими університетами, студентські та докторські обміни, підготовка фахівців, спроможних захищати інтереси держави в умовах світової конкуренції. Відтак, наближення системи правової освіти до європейських стандартів зробить її менш формалізованою, практично спрямованою та відповідною потребам демократичного суспільства [2].

Правова освіта є однією з небагатьох, що відноситься до того типу освіти, який має відбуватись протягом життя. На законодавчому рівні, Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення правової освіти [16] та сприяння навчання впродовж життя [18].

Серед інституцій, що активно працюють на ниві правової просвіти важливе місце належить юридичним клінікам, у діяльності значної кількості яких успішно функціонує правопросвітній напрям. В умовах повномасштабної війни російської федерації проти України значно зросла роль юридичних клінік. Відповідно до Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України [15], функціонування юридичних клінік має відбуватись в усіх навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, які здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», незалежно від того, які форми власності та підпорядкування.

Ці клініки, перш за все, створюються як база для практичного навчання та навчальної практики студентів старших курсів відповідних навчальних закладів. Відповідно, діяльність юридичних клінік здійснюється згідно до вимог чинного законодавства, Статуту вищого навчального закладу та інших локальних актів університету.

Основна мета юридичної клініки зосереджена на тому, щоб здійснювати підготовку висококваліфікованих юристів, які матимуть необхідні знання не лише з правової теорії, але і практики [20]. При цьому, не всі юридичні

клініки практикують надання правової допомоги клієнтам, а орієнтуються на симуляційні, імітаційні форми набуття студентами практичних юридичних навичок [4].

В умовах сьогодення, більшість юридичних клінік в Україні виконують двоєдину функцію, що полягає зокрема в навчанні студентів практичних навичок юриста, а також наданні безоплатної юридичної допомоги соціально вразливим верствам населення.

Тому для клінічної освіти важливо набути навичок практичної діяльності, які б дозволяли студентам визначати фактичну основу судової справи, здійснювати правовий аналіз законодавства та судової практики, формулювати правову позицію у справі, володіти навичками представництва в судах, органах державної влади та місцевого самоврядування тощо [23].

Роль юридичних клінік у напрямку правової просвіти населення полягає у кількох аспектах їх діяльності:

1. По-перше, юридичні клініки в Україні ніколи не ставили на перше місце фінансову вигоду від проведених ними заходів та програм, їх інтерес спрямований на реалізацію можливості навчити студентів важливим у подальшому професійних умінь та навичок;

2. По-друге, заходи правової просвіти досить чітко відповідають загальній концепції правничої клініки щодо підвищення якості підготовки майбутніх правників та мають достатньо близький зв'язок із методологією вищої правничої освіти;

3. По-третє, відродження в Україні правничої клінічної освіти пов'язано з участю в цьому процесі іноземних фахівців, якими були проведені навчальні заходи щодо впровадження методології та інструментарію інтерактивної правової просвіти серед населення, а в подаль-

шому започатковані ними семінари-тренінги стали провадитись уже всередині мережі юридичних клінік у поєднанні з заходами обміну досвідом та поширення кращих практик такої діяльності.

Правова просвіта своєю актуальною, адресованою різним верствам населення тематикою та доступною для розуміння, формою надання дозволяє якісно доповнити традиційні державні та суспільні механізми правової освіти і виховання та заслуговує на підтримку та широке поширення позитивних практик. Таким чином, правопросвітня діяльність юридичних клінік має різноплановий характер, що зумовлений різнобарвністю творчої активності їх працівників/студентів-консультантів, комунікативною, педагогічною та медіа майстерністю їх керівників і викладачів-кураторів [12].

Висновки. Отже, в Україні для розбудови правової держави, громадянського суспільства та перемоги у війні, яку розв'язала російська федерація проти України, важливим є формування нового, вищого рівня правосвідомості та правової культури населення. Важливим і необхідним в цьому є правове виховання і правова освіта усіх вікових категорій суспільства. Без глибоких знань прав, свобод та норм чинного законодавства еволюційний розвиток жодного суспільства просто неможливий.

На сучасному етапі розвитку і становлення української державності, громадяни приходять до розуміння і усвідомлення того, що крім законів, у них немає і не буде в мінливому суспільстві засобів, завдяки яким можна буде захистити свої права та інтереси. Тому першочерговим і основним завданням правової освіти є навчання не тільки молодого покоління, а й людей старшого віку правовим знанням, які допоможуть їм у нинішніх умовах ризику та кризи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бровко В. К. Правова освіта як форма правового виховання. Матеріали наук. – теорет. конф., присвяч. Дню науки та пам'яті С. М. Леґуші (Київ, 19 трав. 2022 р.) / редкол.: С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, Н. М. Пархоменко та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 368 с.
2. Варава І. П., Головка С. Г. Тенденції розвитку та модернізації правової освіти в Україні. Юридичний вісник 4 (65). 2022. С. 202–208.
3. Варава І. П., Шарко А. М. Особливості розвитку правової освіти в Україні за сучасних умов. Актуальні питання у сучасній науці № 6 (6). 2022. С. 81–88.
4. Васюра Р. Юридична клініка як один із шляхів підготовки фахівців-юристів. Луцький інститут розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»: дорога до знань довжиною у 20 років 18. 2020. С. 185.

5. Кумков Д. Розвиток правової освіти сучасної України: історико-правовий аспект / Д. Л. Кумков. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2014. Вип. 26. С. 203–209.
6. Купчак М. Я. Підготовка майбутніх експертів з екології у вищих навчальних закладах засобами інформаційно-комунікаційних технологій: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04 / М. Я. Купчак. Львів, 2018. 20 с.
7. Макеєва О. М. Актуальні проблеми формування правової культури суспільства як визначального чинника становлення правової держави в Україні. 2014. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/27282/1/>
8. Огороднійчук І. А. Новітні підходи щодо формування правової компетентності майбутніх інженерів. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2019. № 2 (18). С. 215–219. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2019-2-18-27>
9. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник / за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
10. Особливості правової освіти в Україні. URL: http://school99.edu.kh.ua/pravova_osvita/
11. Погрібний С. О. Юридична освіта в Україні: проблеми і перспективи. Реформування юридичної освіти: виклики часу: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнецової / відп. ред. О. В. Кохановська, О. О. Кот. Київ: ПрАТ «Юридична практика», 2019. С. 141–151.
12. Правнича клінічна освіта в Україні: Навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Сушенка. Київ: Ваіте, 2020. 274 с.
13. Правова освіта – основа розвитку громадянського суспільства в умовах глобалізаційних викликів. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/21522/1/112-117.pdf>
14. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64 / 2022. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
15. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: наказ Міністерства освіти і науки України від 3 серп. 2006 р. № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
16. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347 / 2002. Офіційний вісник України від 03.05.2002. № 16. Ст. 860.
17. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 № 992 / 2001. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>
18. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
19. Тернавська В. М. Правоосвітня політика України (конституційно-правовий аспект). Нове українське право, Вип. 1, 2022. С. 125–131.
20. Фігель Ю. О. Формування вмінь реалізації права в юридичній клініці. Адвокат. 2010. №10. С. 47.
21. Шаравара І. Правова свідомість та правова культура в Україні: проблеми їх формування. Національний юридический журнал: теорія і практика. Іюнь. 2015. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/3/part_1/2.pdf
22. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2004. Т. 6. 768 с.
23. Bohatiuk, I. (2022). Activities of legal clinics under martial law. Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal «Air and Space Law», 3 (64), 199–205. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.64.16892>.